

จารึกแม่บุญตะวันออก : ความเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์

พระเจ้าราชนทรธรรมัน ที่ 2

ชัยณรงค์ กลิ่นน้อง¹ และ พระมหาปราโมทย์ แก้วนา²

¹มหาวิทยาลัยศิลปากร

²มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

²E-mail: Pali123@gmail.com

รับต้นฉบับ 7 มกราคม 2560 วันที่เผยแพร่ 25 มิถุนายน 2560

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางประวัติศาสตร์ของพระเจ้าราชนทรธรรมัน ที่ 2 โดยใช้กลุ่มข้อมูล คือ จารึกแม่บุญตะวันออก ซึ่งเป็นจารึกที่บันทึกประวัติศาสตร์ในสมัยพระเจ้าราชนทรธรรมัน ที่ 2 ในด้านการเมืองการปกครอง ศาสนาและความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม ในด้านการเมืองการปกครอง จารึกแม่บุญตะวันออกบันทึกประวัติและลำดับวงศ์ของพระเจ้าราชนทรธรรมัน ที่ 2 ยืนยันความชอบธรรมที่พระองค์จะขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ รวมทั้งการแผ่ขยายอาณาจักรและการปกครองผู้คนให้อยู่ในอำนาจ ในด้าน ศาสนาและความเชื่อ ศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะไตรนิกายเป็นความเชื่อหลักในยุคสมัยนี้ นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเรื่องตรีมูรติ ความเชื่อเรื่องศักดิ์ ความเชื่อในเรื่องพระศรีหรือพระลักษมี ปรัชญาศาสนาพราหมณ์ และมีการกล่าวถึงศาสนาพุทธด้วย ในด้านประเพณีและวัฒนธรรม เป็นประเพณีที่เกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์เป็นหลัก นอกจากนี้ยังพบว่ามีความเชื่อการใช้กระจกเงาในราชสำนักอีกด้วย

คำสำคัญ: จารึกแม่บุญตะวันออก, พระเจ้าราชนทรธรรมัน ที่ 2, ภาพสะท้อนทางประวัติศาสตร์

The East–Mebon Inscription: Historical Movement of King Rajendravarman II

Chainarong Klinnoi¹ and PhramahaPramote Kaewna²

¹Silpakorn University

²Mahachulalongkornrajavidyalaya University

²E-mail: Pali123@gmail.com

Retrieved January 7, 2017 Accepted June 25, 2017

ABSTRACT

This paper aims to analyze the reflection of the history of King Rajendravarman II by studying contents of the East–Mebon inscription recorded the history during reign of King Rajendravarman II. The East–Mebon inscription presents about the political history, religions and beliefs, as well as cultural traditions. With regard to politics, the East–Mebon inscription recorded the history and genealogy of King Rajendravarman II to confirm the right to be king, and it also includes the history of expansion and the administration of the kingdom. In regard to the aspects of the religion and belief, especially Shaivism cult of Brahmanism, it is the major cult in this era. In addition, there is the concept of the belief in Trimurti, and Shakti, the Sri or Lakshmi and the philosophy of Hinduism and Buddhism. Regarding the traditions and culture in the East–Mebon Inscription, it is mainly concerned with the religious tradition, as well as the culture of using the mirror in the royal court.

Keywords: The East –Mebon Inscription, King Rajendravarman II, Reflection of the history.

บทนำ

จารึกแม่บุญตะวันออก (The East-Mebon Inscription) เป็นจารึกสมัยพระนคร (Angkorian Period) ที่พบในอาณาจักรกัมพูชา จารึกหลักนี้รจนาด้วยภาษาสันสกฤตในปลายพุทธศตวรรษที่ 15 เนื้อหาในจารึกแสดงปีมหาศักราช 874 ซึ่งตรงกับปีคริสต์ศักราช 952¹ ช่วงเวลาดังกล่าวนี้อยู่ในรัชสมัยของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2

ในยุครัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 (ค.ศ.944–968) ถือว่าเป็นยุคสมัยหนึ่งที่ปรากฏจารึกเป็นจำนวนมาก George Coedès ได้รวบรวมจารึกของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ที่พบในราชอาณาจักรกัมพูชา ไว้ในหนังสือ Inscriptions du Cambodge ทั้ง 7 เล่ม² พบว่ามีจารึกเท่าที่รวบรวมได้ทั้งหมด 15 หลัก ส่วนจารึกที่พบในประเทศไทย ซึ่งเป็นจารึกของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 และจารึกของ บุคคลอื่น ที่ปรากฏพระนามของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 มีทั้งหมด 8 หลัก³

สาเหตุที่พบจารึกมากในสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ทั้งนี้เพราะช่วงต้นรัชกาล พระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ทำสงครามมาโดยตลอด จนกระทั่งสู้รบมีชัยชนะเข้ายึดอย่างราบคาบ บ้านเมืองจึงสู่ภาวะความสงบเจริญรุ่งเรือง ด้วยเหตุนี้จึงตั้งคำประพันธ์สดุดีพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ในรูปของจารึกเพื่อแสดงความรุ่งเรืองของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ ซึ่งในบรรดาจารึกทั้งหมดที่ค้นพบจารึกแม่บุญตะวันออกนับว่าเป็นจารึกหลักหนึ่งที่มีความสำคัญมากในรัชสมัยของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ชื่อของจารึกแม่บุญตะวันออกเป็นชื่อที่เรียกตามชื่อปราสาทที่ค้นพบจารึกหลักนี้ คือที่ปราสาทแม่บุญตะวันออก ปราสาทหลังนี้ตั้งอยู่ใกล้กับนครธม ตัวปราสาทแม่บุญตะวันออกสร้างขึ้นกลางบารายตะวันออก มีลักษณะเป็นวัดภูเขา⁴

จารึกแม่บุญตะวันออกมีเนื้อหาขนาดยาว คือ มี 218 โศลก ปริมาณเนื้อหาที่ยาวรองจากจารึกแปรรูปที่มี 298 โศลก ซึ่งเป็นจารึกอีกหลักหนึ่งในสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 เนื้อหา

---

¹ Finot, L, *Inscriptions d'Angkor*, XXV, (Hanoi: Imprimerie d' Extrême-Orient, 1925). pp.310.

² Coedès, George, *Inscriptions du Cambodge*, vol.V. (Hanoi: Imprimerie d' Extrême-Orient, 1966).

³ ชะเอม แก้วคล้าย, *จารึกปราสาทแปรรูป*, (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2543), หน้า 3.

⁴ กรมศิลปากร, *ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา*, (กรุงเทพฯ : บริษัทประชาชน, 2536), จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย 4 สิงหาคม 2536, หน้า 99.

ของจารึกแม่บุญตวันออก เป็นการยกย่องพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ดั่งเนื้อความตอนหนึ่งใน
โคลกที่ 13 ความว่า

<p>ल क्षीन्तीक्षणे तरांशो धिक म ध र य न् ध्वस्तदोषान्धकारो वद्धन् पद्मानुवसं प्रकटिततपसा तेन पत्या प्रजानाम् । देवयान्तस्यामदित्यान्दिवसकर इवोत्पादितः कश्यपेन श्रीमद्राजेन्द्रवर्म्मविनिपतिरभवत्तेजसामाकरो यः ॥१३॥</p>	<p>ลขมีนุตีกษณेत्रาङ्โครธิกมธरणนุ ธวสโตโทษานุธกาโร วทุณนุ ปทมานุวณุธ ปฺรกฏิตตปสา เตน ปตยา ปฺรชา นามุ । เทวยานุ ตสฺยามทิตฺยานุ ทิวสกร อิโวตฺปาทิตะ กศฺยเป นคฺรีมฺทฺราเชนุทฺรฺวรมฺมาวนิปตฺริภวตฺเตจสฺสามากโร ยะ ॥ 13 (L. Finot, 1925)</p>
---	--

คำแปล : พระราชาทรงพระนามว่า “พระเจ้าราเชนทรวรมัน” ผู้ขณะที่ทรงไว้ซึ่งความ
งดงามที่เหนือกว่ารัศมีของพระจันทร์ ผู้ไม่มีข้อบกพร่องและความต่างพร้อย ขณะที่ผู้กเอาไว้ซึ่ง
พวงมาลัยแห่งดอกบัวด้วยตบะที่ถูกทำให้ปรากฏแล้ว ได้ถูกทำให้เกิดขึ้นแล้วโดยพระเจ้าแผ่นดิน
พระองค์นั้น ในมเหสีพระองค์นั้น เหมือนพระอาทิตย์ถูกทำให้เกิดในนางอติติโดยฤษีกศยปะ
พระเจ้าราเชนทรวรมันนั้นได้เป็นป่อเกิดแห่งอำนาจทั้งหลาย

บทความนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาภาพสะท้อนทางประวัติศาสตร์ในรัชสมัยพระเจ้า
ราเชนทรวรมัน ที่ 2 โดยศึกษาสาระสำคัญของที่ปรากฏในจารึกแม่บุญตวันออก การศึกษาในครั้งนี้
เลือกกลุ่มข้อมูลปฐมภูมิ (Primary source) คือ การเขียนบันทึกประวัติศาสตร์โดยอ้างอิงจาก
หลักฐานจารึก อันเป็นข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือในทางมนุษยศาสตร์ เพราะหลักฐานด้านปฐมภูมิ
ได้รับการยอมรับว่ามีความถูกต้องของวิชาการมากที่สุด⁵

ข้อมูลเบื้องต้นจารึกแม่บุญตวันออก : เลขทะเบียนจารึก และเนื้อหาจารึก

ข้อมูลจากจารึกแม่บุญตวันออกที่นำเสนอ คือ การให้รายละเอียดข้อมูลเชิงคุณลักษณะ
(qualitative data) โดยอ้างอิงข้อมูลพื้นฐานของจารึกจากหนังสือทั้งสองเล่ม ได้แก่ หนังสือ Select
Cambodian Inscriptions (The Mebon And Pre Rup Inscriptions of Rajendravarman I) ของมเหศ
กุมาร ศรัน และ หนังสือ Inscriptions d'Angkor ของ หลุยส์ ฟิโนต์ นักวิชาการทั้งสองท่านได้
อธิบายรายละเอียดข้อมูลจารึกหลักนี้ไว้ เป็นต้นว่า ลักษณะตัวอักษรและภาษาที่ใช้ในจารึก ขนาด
ของศิลาจารึก ประวัติความเป็นมาและเนื้อหาโดยสังเขป ฯลฯ การนำเสนอข้อมูลในส่วนนี้จึงได้

⁵ นิยะดา เหล่าสุนทร, วัฒนาการของแบบเรียนภาษาไทย, (กรุงเทพฯ: ลายคำ, 2552), หน้า 17.
4 | วารสาร มจร บานีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์ ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 มกราคม – มิถุนายน 2560

ประมวลข้อมูลจากเอกสาร ทั้ง 2 แหล่งเข้าด้วยกัน และจัดจำแนกข้อมูลออกเป็นรายหัวข้อ เพื่อความชัดเจนในลักษณะข้อมูลทะเบียนจารึกแม่บุญตะวันออก ดังนี้

- **ลักษณะอักษร :** อักษรเขมรโบราณสมัยพระนครพุทธศตวรรษที่ 15 (925 A.D.)
- **ภาษา :** สันสกฤต
- **ศักราช :** ระบุมหาศักราช 874 ตรงกับ ค.ศ.952
- **ลักษณะการจารึก :** อักษรจารึกมี 2 ด้าน ด้านที่ 1 มี 57 บรรทัด ด้านที่ 2 มี 58 บรรทัด
- **วัตถุจารึก :** ศิลาประเภทหินทราย
- **ลักษณะวัตถุ :** หลักหินขนาดใหญ่ซึ่งมีความสวยงามฐานตกแต่งด้วยกลีบบัว
- **ขนาดวัตถุ :** สูง 1.70 เมตร กว้าง 1.20 เมตร หน้า 0.13 เมตร
- **บัญชี/ทะเบียน :** ในหนังสือ Inscriptions du Cambodge vol.VIII กำหนดเลขทะเบียน K.528 (Coedès George, 1966: 162)
- **สถานที่พบ :** ปราสาทแม่บุญตะวันออก จังหวัดเสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา
- **ระยะเวลาที่พบ :** เดือนตุลาคม ค.ศ.1922
- **ผู้ค้นพบ :** M. Marchal
- **ประวัติ :** ในเดือนตุลาคม ค.ศ.1922 M. Marchal ได้ขุดค้นพบที่บริเวณปราสาทแม่ บุญตะวันออก แต่มีชิ้นส่วนเล็ก ๆ ได้แตกหักหายบางส่วนภายหลัง M. Groslier ได้ค้นพบชิ้นส่วนประกอบที่หายไป ที่บริเวณโคปุระ ด้านทิศตะวันออก จึงได้ประกอบตกแต่งให้เหมือนของเดิมแล้ว ยกตั้งขึ้นไว้
- **สถานที่เก็บปัจจุบัน :** สถาบันอนุรักษ์สถานอังกอร์ (Angkor Conservation)
- **การพิมพ์เผยแพร่ :** ปี ค.ศ.1925 หลุยส์ ฟิโนต์ ได้พิมพ์เผยแพร่จารึกโดยปริวรรตเป็นอักษรโรมันพร้อมคำแปลเป็นภาษาฝรั่งเศสไว้ในหนังสือ Inscriptions d'Angkor ต่อมาในปี ค.ศ.1953 มาจุมดาร์ (R.C.Majumdar, 1953) ได้พิมพ์เผยแพร่ คำปริวรรตเป็นอักษรเทวนาครีไว้ในหนังสือ Inscriptions Of Kambuja แต่มิได้นำเสนอคำแปลจารึกไว้ และปี ค.ศ.1980 มเหศ กุมาร ศรัน ได้พิมพ์เผยแพร่คำปริวรรตเป็นอักษรโรมันและอักษรเทวนาครีพร้อมคำ

แปลเป็นภาษาอังกฤษไว้ในหนังสือ Select Cambodian
Inscriptions (The Mebon And Pre Rup Inscriptions of
Rajendravarman II)

ข้อความจากศิลาจารึกแม่บุญตะวันออกนี้มีทั้งหมด 2 ด้าน ด้านที่ 1 (A) มีอักษรจารึก 57 บรรทัด จำนวน 103 โศลก ด้านที่ 2 (B) มีอักษรจารึก 58 บรรทัด จำนวน 115 โศลก รวมทั้งหมดมีจารึก 115 บรรทัด 218 โศลก มีข้อความที่ค่อนข้างสมบูรณ์ ขาดหายไปบ้างเพียงบางส่วนเท่านั้น ทำให้เราทราบถึงใจความสำคัญของจารึกที่ค่อนข้างครบถ้วน จารึกนี้แต่งเป็นฉันทลักษณ์ทั้งหมด 7 รูปแบบ คือ ศาสดาวิริยชาติ วสันตติลก อินทวิชรา อุเปนทวิชรา อุปชาติ อุษฏก และสรคธรา⁶ ซึ่งเนื้อหาอันเป็นสาระสำคัญนั้นสามารถแบ่งออกได้ ดังนี้

บทร้อยกรองภาษาสันสกฤตในด้านที่ 1 (A) เริ่มต้นด้วยปณามพจน์ (บทสดุดี) 7 โศลก โดยโศลกที่ 1, 2 และ 4 เป็นการแสดงความนอบน้อมบูชาและสดุดีต่อพระคิเว โศลกที่ 3 กล่าวสดุดีพระแม่เคารี โศลกที่ 5-7 ได้กล่าวสดุดีต่อพระวิษณุ พระพรหม และพระแม่คงคา ตามลำดับ เนื้อหาสาระในส่วนนี้นอกจากจะกล่าวสดุดีถึงนามเทพเจ้าดังกล่าวแล้ว ยังได้ชี้ให้เห็นประวัติและลักษณะสำคัญของเทพแต่ละองค์ ทั้งนี้ยังได้แฝงไปด้วยเรื่องของลัทธิความเชื่อ ปรัชญาทางศาสนา รวมถึงเรื่องการทำเนียดโลกอีกด้วย

เนื้อหาของจารึกแม่บุญตะวันออกในโศลกที่ 8-12 ได้กล่าวอ้างถึงความชอบธรรมในความเป็นกษัตริย์ที่ได้ครองราชย์ปกครองพระราชอาณาจักรของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 โดยอ้างถึงความเป็นมาแห่งสายสกุลของพระองค์ว่า พระนางสรวิศดีผู้เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าพาลาทิตยยะผู้มีพระเกียรติยศขจรไปไกล ผู้ทรงครองเมืองอนินทิตปุระ ซึ่งสืบวงศ์มาจากเกาณฐินยะและนางโสมมา ได้อภิเษกสมรสกับพระสวามีนามว่าวิศวรปุระซึ่งเป็นพราหมณ์ผู้ประเสริฐ ต่อมาได้ประสูติพระธิดาพระองค์หนึ่ง เมื่อพระธิดาได้อภิเษกสมรสกับพระเจ้ามเหศวรมันจึงทรงพระนามว่ามเหศวรเทวี และทั้งสองพระองค์ก็ให้ประสูติพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2

โศลกที่ 13-200 ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ว่า ทรงเป็นผู้รุ่งเรืองดุจพระอาทิตย์ บริสุทธิดุจพระจันทร์ที่เกิดจากทะเลน้ำนม (การกวนเกษียรสมุทร) ซึ่งพระราชาทรงหลายครนวน้อมไหว้ ทรงเป็นผู้มีพระราชอำนาจ มีความมั่งคั่งมเหือกกว่ากามเทพ

⁶ Sharan, Mahesh Kumar, *Select Cambodian Inscriptions (The Mebon And Pre Rup Inscriptions of Rajendravarman II)*, (New Delhi : S.N. Publications, 1981), pp. 39.

มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นทุก ๆ วันตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ทรงเพียบพร้อมไปศิลปวิทยา ได้ศึกษาความรู้จากลัทธิต่าง ๆ รวมถึงพุทธศาสนา แต่พระองค์ทรงเป็นผู้มั่นคงทรงมีพระราชศรัทธาและรักดีอย่างสูงสุดต่อพระคิระผู้เป็นเทพเจ้าสูงสุดเท่านั้น พระองค์ทรงชำนาญในการรบพร้อมทั้งยุทธวิธีโดยได้รับคำแนะนำจากผู้รอบรู้ในด้านต่าง ๆ รวมทั้งศาสตราวุธต่าง ๆ มีดาบและธนูเป็นต้น พระองค์ทรงเล่าเรียนพระเวททั้งสี่ และได้ทรงทำการบูชาอยู่เป็นนิจนับครั้งไม่ถ้วน ทรงไตร่ตรองข้อบกพร่องที่จะพึงมีของพระองค์เสมอและทรงประกอบด้วยคุณธรรม จากนั้นได้พรรณนาถึงการเดินกระบวนทัพและการรบของพระองค์รวมถึงการรบที่มีชัยชนะเหนืออาณาจักรจัมปา ทั้งยังมีหลักปรัชญา หลักการดำเนินชีวิต และหลักการปกครองของพระองค์ปรากฏอยู่อีกด้วย

โคลกที่ 201-218 มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องที่พระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ทรงถวายเครื่องใช้สอยและสิ่งต่าง ๆ ในการประกอบพิธีกรรมบนภูเขาลิทธิศิวปุระ สร้างคิวงิ่งและรูปประติมาให้แก่พระราชบิดาและพระราชมารดา ทำพิธีเบิกพระเนตรเทวรูปทั้งหลายทั้งในที่อื่นด้วยพร้อมด้วยของบูชาอีกหลายอย่าง ทั้งได้ทรงบำเพ็ญบุญแก่พระเจ้าแผ่นดินในอดีตทั้งหลาย ในโคลกสุดท้ายบันทึกช่วงเวลาขึ้น 11 คำ ในเดือนมาฆะ มีการประดิษฐานสิ่งของที่ชื่อว่า ศรีราเชนเทศวระพร้อมกับสร้างรูปเคารพของพระวิษณุ พระคิระ และพระพรหม

จากข้อมูลเกี่ยวกับจารึกแม่บุญตะวันออกตามที่ได้อภิปรายในหัวข้อนี้ จะเห็นได้ว่าจารึกหลักแม่บุญตะวันออก มีเนื้อหาเป็นภาพสะท้อนทางประวัติศาสตร์ในรัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ทั้งในส่วนของการเมือง การปกครอง ศาสนาและความเชื่อ รวมทั้งภาพสะท้อนในทางประเพณีวัฒนธรรม ดังที่จะกล่าวถึงอย่างละเอียดในหัวข้อต่อไป

จารึกแม่บุญตะวันออก : การบันทึกประวัติศาสตร์ในรัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2

ก่อนที่จะกล่าวถึงสาระสำคัญในทางประวัติศาสตร์ที่พบในจารึกแม่บุญตะวันออก จะได้นำเสนอข้อมูลพระราชประวัติของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ในบางส่วน เพื่อจะเชื่อมโยงไปยังบทวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางประวัติศาสตร์ในจารึก อันจะทำให้เห็นรายละเอียดทางประวัติศาสตร์ได้ชัดเจน

มเหศ กุมาร ศรัน นักวิชาการที่สนใจจารึกแม่บุญตะวันออก เห็นได้จากผลงานทางวิชาการคือ Select Cambodian Inscriptions (The Mebon And Pre Rup Inscriptions of Rajendrarvarman II) ได้ให้ความเห็นว่า พระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ.944 พระองค์สถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์โดยใช้กำลังความรุนแรงยึดครองราชบัลลังก์จาก

พระมหากษัตริย์องค์ก่อน⁷ ถึงแม้หลักฐานในส่วนนี้อาจเป็นเพียงการสันนิษฐานยังไม่มี ความชัดเจน แต่สิ่งที่เห็นตรงกันสำหรับนักวิชาการส่วนมาก คือ พระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีความยิ่งใหญ่ และพระองค์ได้รับความเคารพจากพระมหากษัตริย์ทั้งหลาย มเหศ กุมาร ศรัน กล่าวว่าการองค์มีความยิ่งใหญ่เทียบได้กับพระเจ้ายโศวรมัน ที่ 1 (ค.ศ.889-910) ซึ่งเป็นผู้สร้างเมืองพระนคร

ในหนังสือ Encyclopedia of Ancient Asian Civilizations ให้ข้อมูลว่าพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ขึ้นครองราชย์ตั้งแต่ในปี ค.ศ.944-968 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์กัมพูชาแห่งเมืองพระนคร ในขณะที่ขึ้นครองราชย์ทรงครองเมืองยโศวปุระ หลังจากช่วงเวลาทีพระองค์อยู่ที่เมืองสิงคปุระ ภายใต้การปกครองของพระอนุชา คือ พระเจ้าชัยวรมัน ที่ 4⁸

อุไรศรี วรตะริน นักวิชาการไทยที่เชี่ยวชาญด้านเขมรศึกษากล่าวถึงพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ไว้ว่า พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ต่อจากพระญาติ ซึ่งข้อมูลจารึกส่วนหนึ่งระบุรายละเอียดว่า พระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 เป็นพระโอรสของพระชนิษฐาองค์หนึ่งของพระเจ้ายโศวรมัน ส่วนพระราชบิดาของพระองค์ก็มีเชื้อสายราชวงศ์กวปุระ ดังนั้น พระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 จึงมีเชื้อสายราชวงศ์กวปุระแห่งเจนละบทางฝ่ายพระราชบิดาของพระองค์⁹

ตำราทางประวัติศาสตร์เขียนข้อมูลเกี่ยวกับพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ให้เห็นสภาพภาพของพระองค์ว่ามีเชื้อสายพระเจ้าชัยวรมัน ที่ 4 และพระเจ้ายโศวรมัน นอกจากนี้พระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ยังเป็นพระญาติของพระเจ้าหรรษวรมัน ที่ 2 ภายหลังจากพระเจ้าหรรษวรมัน ที่ 2 ลี้หนีพระชนม์ จึงทำให้เจ้าชายราเชนทรวรมัน ซึ่งขณะที่ทรงพระเยาว์อยู่ที่ขึ้นครองราชย์ลำดับต่อมา

อย่างไรก็ดีรายละเอียดเกี่ยวกับพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ที่ให้ข้อมูลได้ชัดเจนที่สุดคือเนื้อหาที่บันทึกในจารึก แม้จารึกหลายหลักในรัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 จะแต่งด้วยรูปแบบกวีนิพนธ์คือมีความงดงามไพเราะในเชิงวรรณคดีแต่ก็สะท้อนชีวิตประวัติและบริบททาง

---

⁷ Sharan, Mahesh Kumar, *Select Cambodian Inscriptions (The Mebon And Pre Rup Inscriptions of Rajendravarman II)*, (New Delhi : S.N. Publications, 1981), pp. 26.

⁸ Higham, Charles F.W., *Encyclopedia of ancient Asian civilizations*, (New York : Facts On File, 2004), pp.279.

⁹ อุไรศรี วรตะริน, *ประชุมอรรถบทเขมร : รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรตะริน*, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), หน้า 73.

สังคมในช่วงเวลานั้น ในจารึกแม่บุญตะวันออกโคลกที่ 21 กวีกล่าวถึงพระเจ้าราชนทรวรมัน ที่ 2 ว่า “พระองค์ได้ทำให้ธนูที่เป็นเจ้า(ยอด)ในการยิงที่เกิดแล้วในตระกูลไม้ไผ่ที่ดี และทำตระกูลนักรบ(กษัตริย์) ที่ยิ่งใหญ่ที่สูงส่งให้น้อมลงมาเสมอด้วยกันแล้วด้วยความความรู้ ด้วยคุณสมบัติมากมายที่ถูกขยายออกไป เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง” โคลกนี้ชี้ให้เห็นว่า ผู้ที่จะเป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดินได้ต้องถือกำเนิดจากตระกูลที่ดีและต้องมีความรู้ความสามารถมีคุณสมบัติที่ดีหลายอย่างประกอบเข้าด้วยกัน จึงมีสิทธิ์เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ได้โดยไม่จำเป็นต้องมาจากการสืบสันตติวงศ์ และโคลกที่ 118 ว่า “พระองค์แม้ไม่ได้เกิดขึ้นในวงศ์ของพระราชา (แต่) ก็ทรงเป็นผู้มีความแข็งแรง เป็นผู้ที่ไม่อาจเอาชนะได้ ทั้งเป็นผู้สูงส่ง ด้วยกำลังอันไม่มีที่สิ้นสุดในการทำลายอย่างถอนรากถอนโคน” ข้อนี้ให้ความหมายว่า พระเจ้าราชนทรวรมัน ที่ 2 แม้ไม่ได้เกิดในวงศ์ของพระราชาพระองค์ก่อนซึ่งควรจะได้รับการสืบราชบัลลังก์ต่อมา แต่พระองค์ก็ทรงถือกำเนิดจากวงศ์ตระกูลที่สูงส่งทั้งมีพละนาภาพและมีความสามารถ จึงใช้กำลังและความรุนแรงเข้ายึดครองโค่นล้มพระราชอำนาจกษัตริย์องค์ก่อนแล้วสถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดิน และในสมัยนั้นคงมีผู้คนครหาถึงการใช้กำลังและความรุนแรงเข้ายึดและขึ้นครองราชย์ของพระองค์ โคลกที่ 170 จึงได้กล่าวแก่ความเห็นในข้อนี้ว่า “ความโชคดีที่เหล่าพระเจ้าแผ่นดินสั่งสมไว้แล้ว เป็นเช่นกับเด็กสาวที่โตมาจากความเป็นเด็ก (มาเป็นสาว) พระองค์ได้เข้ามาหาตามเวลาที่เหมาะสม โดยอุปายที่ไร้ข้อตำหนิ” เนื้อหาในจารึกแม่บุญตะวันออก กวีกล่าวถึงพระเจ้าราชนทรวรมัน ที่ 2 ว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีอำนาจยิ่งใหญ่ในทุกด้านทั้งการปกครอง การรวบรวมความรู้ในการศึกษาเล่าเรียน และความศรัทธาในศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย ฯลฯ สารสำคัญทางประวัติศาสตร์ในจารึกแม่บุญตะวันออกถือว่าเป็นอีกกลุ่มข้อมูลที่สะท้อนบริบททางประวัติศาสตร์ได้อย่างชัดเจน โดยจะแบ่งหัวข้อในการอธิบายเป็น 3 ส่วน จะเริ่มจาก (1) การเมือง การปกครอง (2) ศาสนาและความเชื่อ (3) ประเพณีวัฒนธรรม

1. การเมือง การปกครอง

จากการศึกษาเนื้อหาจารึกแม่บุญตะวันออก พบว่ากวีแสดงภาพพระเจ้าราชนทรวรมัน ที่ 2 ว่ามีเชื้อสายที่จะขึ้นครองราชย์ได้ ในขณะที่พระองค์ปกครองแผ่นดินกวีกล่าวถึงพระองค์ว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิที่อยู่เหนือพระราชวงศ์อื่น พระองค์ปกครองอาณาจักรทำให้แผ่นดินมีความรุ่งเรือง การขยายอาณาจักรเกิดจากความสามารถด้านการรบของพระองค์ ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงรายละเอียดต่าง ๆ ที่สะท้อนประวัติศาสตร์ด้านการเมือง การปกครองในสมัยพระเจ้าราชนทรวรมัน ที่ 2 ดังนี้

1.1 ประวัติและลำดับวงศ์ของพระเจ้าราชนทรวรมัน ที่ 2

เนื้อหาจารึกแม่บุญตะวันออก โศลกที่ 8-12 ได้กล่าวถึงประวัติและลำดับวงศ์ของพระเจ้าราชนทรวรมัน ที่ 2 ว่าเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามเหศวรมันผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดิน (.....ปุราธิศาวณีศาตุมโซ) ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายที่จารึกที่โอนนี้ลบเลือนไปจึงทำให้ไม่ทราบว่าเป็นพระโอรสของพระเจ้ามเหศวรมันผู้เป็นพระราชโอรสของกษัตริย์พระองค์ใด ปกครองอยู่ที่เมืองใด แต่มาดแลน จิโต ได้กล่าวว่า เป็นเจ้าชายแห่งแคว้นภวปุระซึ่งเป็นดินแดนอิสระจากกษัตริย์เมืองพระนคร ตั้งอยู่ทางทิศใต้ในประเทศลาวในปัจจุบันซึ่งต่อมาได้กลายเป็นอาณาจักรจำปาศักดิ์ (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2552: 25) และนักวิชาการส่วนมากก็เชื่อว่าพระราชบิดาของพระเจ้าราชนทรวรมัน ที่ 2 มีเชื้อสายกษัตริย์ ตรงกับการที่จารึกแม่บุญตะวันออกได้กล่าวอ้างถึงถึงความชอบธรรมทางเชื้อสายของพระเจ้าราชนทรวรมัน ที่ 2 ว่าพระองค์เหมาะสมที่จะเป็นผู้ปกครองอาณาจักร เพราะมีเชื้อสายของกษัตริย์ในอดีต เนื้อหาที่ลบเลือนไปในจารึกแม่บุญตะวันออก โศลกที่ 12 กวีบันทึกชื่อ มเหศวรเทวี และ มเหศวรมัน ผู้มีพระโอรส คือ พระเจ้าราชนทรวรมัน ที่ 2 ปรากฏดังนี้

<p>या नाम्नापि महेन्द्रदेव्यभिहिता भूमत्सुतैश्वरी देवी दिव्यविलासिनीभिरसकृत्सङ्गीयमानस्तुतिः । भास्वद्भङ्ग ..... पुराधीशावनीशात्मजो यां संप्राप्य महेन्द्रवर्मनूपतिस् सार्थामघादीशताम् ॥ १२ ॥</p>	<p>ยา นามนาปิ มเหศวรเทวยภีหิตา ภูมุตสุตสุโตเวศว รี เทวี ทิวยวิลาลิณีภีรสกฤตสงคียमानสตุดิเต । ภาสวทวงศ .....ปุราธิศาวณีศาตุมโซ ยำ สंपราปย มเหศวรวรมนุภปติสุ สารุธามธา ทิศตาม ॥ 12</p>
--	---

คำแปล : พระนางนั้น แม้เป็นเพียงพระธิดาของพระเจ้าแผ่นดินผู้มีอิสริยยศยิ่งใหญ่ ก็เป็นดุจเทพธิดา มีคำสดุดีที่ถูกขับกล่อมหลายครั้งโดยนางฟ้าทั้งหลาย จึงถูกขนานพระนามว่า “มเหศวรเทวี” พระราชาพระนามว่า “มเหศวรมัน” ผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นเจ้าของแห่งเมือง.....หลังจากได้รับ (อภิเชกสมรส)ซึ่งพระนางนั้นแล้ว ได้ทรงไว้ซึ่งความยิ่งใหญ่พร้อมด้วยทรัพย์สมบัติ

จารึกแม่บุญตะวันออก แสดงข้อความว่าพระเจ้าราชนทรวรมัน ที่ 2 เกิดจากวงศ์ที่บริสุทธิ์ฝ่ายพระมารดาตั้งต้นแต่ “พระนางสร้อยศรี” ซึ่งเป็นหลานสาวของพระเจ้าพาลาทิตยะผู้ครองสิริราชสมบัติที่เมืองอนินทิตปุระ ผู้มีชื่อเสียงระบือขจรไปไกล เป็นนักรบที่เก่งกาจและเป็นทีเกรงขามแก่เหล่าข้าศึก ได้รับการยอมรับและสวามิภักดิ์จากเหล่ากษัตริย์ทั้งหลาย ผู้ได้สถาปนา

ศิวิลิ่งค์ ณ เมือง“สวรรคตวาระบุรี”แม้จะชื่อว่า พาลาติตยะ(พระอาทิตย์ทอแสงอ่อน) แต่ก็ทรงเป็น
ตั้งพระจันทร์เต็มดวง(จันทร์วงค์) ผู้สืบวงศ์มาจากพระนางโสมมาและเกาณณินยะ พระนางเป็นสตรี
ผู้ซื่อสัตย์สืบต่อวงศ์อันบริสุทธิ์โดยพราหมณ์และกษัตริย์ ได้รับการยกย่องว่าเป็น “ซัคตปาวณี”
(ผู้ชำระล้างโลก) ภายหลังได้แต่งงานกับสามีชื่อ “วิศวรูปะ” ผู้ถือกำเนิดในตระกูลพราหมณ์
ซึ่งเป็นผู้คงแก่เรียนได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้รอบรู้ทสวดในคัมภีร์ต่าง ๆ

เนื้อหาจารึกแม่บุญตะวันออก โศลกที่ 8 มีคำที่ต้องพิจารณาคือ เมืองอนินทิตปุระ
ซึ่งคำนี้ปรากฏในจารึกสตักกอกถม 2 ว่า “ต่อไปนี้ คือประวัติสายสกุลดังกล่าว ซึ่งแต่เดิมสกุลนี้
ได้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านศตคราม เมืองอนินทิตปุระ พระเจ้าแผ่นดินเมืองภวปุระได้พระราชทานที่ดิน
ที่วิชัยอินทรปุระ วงศ์วานของคนนั้น ได้สร้างหมู่บ้านชื่อว่าภัทรโยติ ฟานักอยู่ที่นั่น และได้สร้าง
พระศิวิลิ่งค์ที่นั่น”¹⁰

อนินทิตปุระหรือพาลาติตยะปุระเป็นแคว้นเก่า ซึ่งตามจารึกว่าที่เมืองนี้มีผู้ปกครองเชื้อ
สายจันทร์วงค์หรือเกาณณินยะ-โสมมา อยู่ปลายสุดทางด้านทิศตะวันออกของทะเลสาบเลยไปทาง
เหนือ เป็นที่ตั้งแห่งกลุ่มของเมืองสำคัญเช่น สมโบร์ไพรุก (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดกำแพง
ประเทศกัมพูชา) และอังกอ บอเรย (Angor Borei) (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดตาแก้ว ประเทศกัมพูชา)
ซึ่งรวมอยู่กับอาณาจักรเจนละตั้งแต่สมัยพระเจ้าอิศานวรมัน ต่อจากกลุ่มพวกอนินทิตปุระทาง
ตะวันออกของทะเลสาบคือพวกคัมภีปุระ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเครือญาติกับอนินทิตปุระ¹¹ ซึ่งเป็น
ดินแดนที่ลุ่มน้ำของเหล่าอิศราชผู้ตั้งแคว้นเล็กเมืองน้อยคล้ายสหพันธรัฐของเหล่าอิศราชใน
สมัยก่อนพระนคร ช่วงสมัยแตกแยกเป็นเจนละบกและเจนละน้ำ

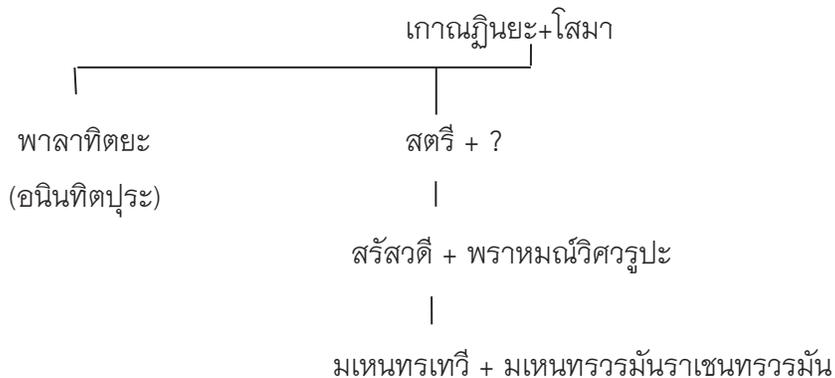
เนื้อหาจารึกแม่บุญตะวันออก โศลกที่ 13 กล่าวถึงพระเจ้าราชนทรวรมัน ที่ 2
ว่า ประสูติจากพระมหากษัตริย์และนางกษัตริย์ พระองค์ได้รับมรดก คือ เมืองภวปุระทางฝ่าย
พระราชบิดาซึ่งก่อนหน้านี้อย่างเป็นดินแดนอิสระจากกษัตริย์เมืองพระนคร และเมืองพระนคร
ทางฝ่ายพระราชมารดาซึ่งเป็นพระเชษฐภคินีของพระเจ้ายโคตรมัน¹² ดังนั้นเมื่อพระองค์ประสูติ
กวีจึงยกย่องว่า “พระเจ้าราชนทรวรมันนั้นได้เป็นบ่อเกิดแห่งอำนาจทั้งหลาย” และเนื้อหาต่อ

¹⁰ กรมศิลปากร, *จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 อักษรขอมพุทธศตวรรษที่ 15-16*, (กรุงเทพฯ :
หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), หน้า 195.

¹¹ ธิตา สาระยา, *อาณาจักรเจนละ ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ*, (กรุงเทพฯ : พิษณุพรินทร์ที่ตั้ง
เซ็นเตอร์, 2546), หน้า 61-69.

¹² ชะเอม แก้วคล้าย, *จารึกปราสาทแปรรูป*, (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2543), หน้า 7.

จากโคลกที่ 13 เป็นการพรรณนาคุณสมบัติและความดีเยี่ยมของพระเจ้าราชาเชนทรวรมัน ที่ 2 หลากหลายด้าน เพื่อจะยกย่องว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุด เนื้อหาหลายบทในจารึกแม่บุญตะวันออกบ้นที่ภาพพระเจ้าราชาเชนทรวรมัน ที่ 2 ว่าทรงมีความงามเพราะอยู่ในวัยหนุ่ม ข้อมูลตรงนี้ก็บอกรับว่าพระเจ้าราชาเชนทรวรมัน ที่ 2 ขึ้นครองราชย์ขณะยังมีพระชนมายุไม่มากนัก รายละเอียดในช่วงนี้แสดงเป็นแผนภูมิได้ ดังนี้

แผนภูมิที่ 1 : แสดงสายสกุลของพระเจ้าราชาเชนทรวรมัน ที่ 3 ตามที่ปรากฏในจารึกแม่บุญตะวันออก

1.2 การแผ่ขยายอาณาจักร และการปกครองผู้คนให้อยู่ในอำนาจ

จุดประสงค์หลักของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ คือ การทำสงครามเพื่อขยายอำนาจการปกครอง หลักการนี้เห็นได้ในจารึกแม่บุญตะวันออกอย่างชัดเจน กวีจะกล่าวถึงการขยายอำนาจของพระเจ้าราชาเชนทรวรมัน ที่ 2 โดยทำศึก ชัยชนะที่พระองค์ได้รับทำให้พระราชามืออื่นยอมเป็นเจ้าเมืองประเทศราชต่อพระเจ้าราชาเชนทรวรมัน ที่ 2

เนื้อหาจารึกแม่บุญตะวันออก โคลกที่ 15 แสดงอำนาจของพระเจ้าราชาเชนทรวรมัน ที่ 2 ว่ามีมากถึงขนาดทำให้รัศมีของพระจันทร์ รวมทั้งพระอาทิตย์ต้องถูกกลบด้วยแสงรัศมีจากอำนาจของพระองค์ ดังนี้

तेजःप्रकाशस्तमसो विनाशो दिशां प्रसादः सफुटता कलानाम् । यत्तिग्मतेजस्तुहिनाङ्गुकृत्यं येनोदये तन् निखिलं वितेने ॥ १५ ॥	เตชะปรกาศสฺ ตมสโ วินาโต ทิศำ ปรสาทะ สฟุฏตา กลานามฺ । ยตฺติคฺมเตจสฺ ตฺทินางฺศุกฺฤตฺยํ เยเนทเย ตนฺ นิขิลํ วิเตเน ॥ 15
--	--

คำแปล : แสงแห่งอำนาจเป็นความพินาศแห่งความมีตมณ เป็นความแจ่มแจ้งของทิศทั้งหลาย เป็นความชัดเจนแห่งเสี้ยวทั้งหลาย (ของพระจันทร์) รัศมีของพระอาทิตย์และหน้าที่ของพระจันทร์ ทั้งหมดนั้นถูกแผ่ไปโดยพระองค์ ในเวลาอุทัย

การทำศึกของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 มีชัยชนะเหนือข้าศึก พบในจารึกแม่บุญตะวันออกอยู่หลายโคลง ตัวอย่างโคลงที่ 59 กวีกล่าวถึงความเก่งกล้าของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ว่าพระองค์อยู่ในสนามรบ พระองค์ไม่ได้ใช้อาวุธพิเศษที่ประทานมาจากพระวิษณุ และพระอินทร์ แต่ได้รับอาวุธมาจากพระคิเว ทำให้ทรงมีชัยชนะเหนือข้าศึกทั้งหลาย ในโคลงที่ 65-66 กวีกล่าวถึงความเป็นนักวางแผนของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 เพื่อจะมีชัยชนะเหนือข้าศึก โดยกล่าวว่า พระองค์ได้โจมตีข้าศึกไม่ทันตั้งตัว และใช้กำลังทรัพย์เข้าล่อทหารข้าศึกให้หลงกล ซึ่งการทำศึกนั้นพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ทรงควบคุมแผนการรบได้อย่างดี ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงเป็นนักปฏิบัติทรงวางแผนการรบอย่างรัดกุมนั่นเอง ส่วนเนื้อหาโคลงที่ 68 กวีกล่าวถึงการวางแผนการรบของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ว่ามีคุณสมบัติ คือ ผู้เชี่ยวชาญด้านยุทธวิธีเป็นคนวางแนวทางในการรบดั่งที่ว่า “ในการสู้รบครั้งใหญ่อันสับสนอลหม่าน พระองค์ไม่ใช่เป็นผู้ไร้เป้าหมายทรงได้รับการแนะนำยุทธวิธีจากผู้เชี่ยวชาญด้านยุทธวิธี จึงทรงกำชัยชนะและมีความกล้าหาญอย่างสมบูรณ์”

นอกจากการทำศึกมีผลให้อำนาจของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 แผ่ขยายออกไป และข้าศึกต่างเกรงในอำนาจของพระองค์แล้ว จารึกแม่บุญตะวันออกยังบันทึกพระเกียรติยศของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ว่ามีความยิ่งใหญ่เป็นที่ยอมรับในหมู่คนทั้งโลก ซึ่งไม่ใช่แต่การรบเท่านั้น แต่คุณงามความดีของพระองค์ คือ เป็นพระมหากษัตริย์ที่เป็นแบบอย่างในเรื่องคุณความดีที่ไม่ต่างพร้อย เป็นสิ่งผลักดันให้พระเกียรติยศของพระองค์ได้รับการยอมรับในโลก ทำให้ผู้คนยอมรับในอำนาจของพระองค์โดยไม่ต่อต้าน ดังที่ว่า

<p>कृतावकाशं भुवने विभुत्वा- दस्पृष्टमन्यैगुणिभिर्महीयः । संव्यश्नुते शब्दगुनानुबन्धं यशो यदियं खमिवाकलङ्कम् ॥ ७३ ॥</p>	<p>กฤตาวากาศ์ ภุวเน วิภุตวาท อสปฤชฏมฺ อนุโยรุ คุณิภีรุ มหีเยะ । ส่วยศุณฺเต ศพทคฺคณานูบณฺธึ ยโต ยทียํ ขมิวากลงฺกํ ॥ 73</p>
---	---

คำแปล : พระยศอันยิ่งใหญ่เช่นนี้ ที่ได้รับการยอมรับในโลก เพราะความยิ่งใหญ่ (ของพระองค์) ที่คนมีคุณสมบัติเหล่านี้ไม่เคยได้สัมผัส ที่เกี่ยวเนื่องกับกิตติศัพท์และคุณความดี ไม่มีความต่างพร้อยเหมือนกับท้องฟ้า ย่อมแผ่ขจรขยายไป

นอกจากนี้ จารึกแม่บุญตะวันออก ยังสะท้อนว่าพระเจ้าแผ่นดินใช้หลักการปกครองผู้คน โดยลงโทษแก่ผู้ที่ทรยศหักหลังหรือต่อต้านพระองค์ แต่ก็พระราชทานรางวัลแก่ผู้จงรักภักดีและผู้สมควรแก่การได้รับรางวัล และทั้งหน้าที่ประการหนึ่งของพระมหากษัตริย์ก็คือการดูแลประชาราชน ในอาณาจักรให้กินดีอยู่ดี ดังโคลกที่ 74 กล่าวถึงวิธีการปกครอง และดูแลประชาราษฎร์ให้อยู่เป็นสุข เนื้อหาโคลกนี้บันทึกไว้ว่าพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ทรงทำหน้าที่หล่อเลี้ยงแผ่นดิน ซึ่งแต่ก่อนมีความซัดเซวไม่สมบูรณ์ แต่ในยุคของพระองค์มีความบริบูรณ์อย่างมาก โคลกที่ 190 ยังได้กล่าวถึงการฟื้นฟูเมืองที่รกร้างว่างเปล่าให้เป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์ จารึกแม่บุญตะวันออกยังกล่าวถึงการสงเคราะห์แก่คนยากไร้ ดังที่โคลกที่ 94 กล่าวถึงพระองค์ว่าได้มอบราชทรัพย์แก่คนขอทานยากไร้ จนคนยากไร้กลายเป็นคนที่มั่งมี

2. ศาสนา และความเชื่อ

ศาสนา และความเชื่อเป็นองค์ประกอบสำคัญที่กำหนดเป้าหมาย และความเป็นไปในชีวิตของมนุษย์ ส่วนประกอบของศาสนามีหลักคำสอน พิธีกรรม และความเชื่อที่เป็นแนวทางให้ผู้เลื่อมใสยึดถือ จากการศึกษาจารึกแม่บุญตะวันออกในเรื่องศาสนา และความเชื่อ ได้ปรากฏแนวคิดกล่าวถึงเรื่องศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ ดังนี้

2.1 ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

อาณาจักรกัมพูชาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งได้รับอิทธิพลอารยธรรมของอินเดีย ตั้งแต่ช่วงต้นคริสตกาลคือประมาณพุทธศตวรรษที่ 5-6 โดยเฉพาะอิทธิพลศาสนาพราหมณ์ กมเลศวร ภัฏฐจายระ กล่าวว่ศาสนาในอาณาจักรพูนันในช่วงระยะต้น คือ ศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย อย่างไรก็ตาม ลัทธิไวษณพิกายก็คงพบในช่วงเวลานี้¹³ พัฒนาการความเป็นมาของอาณาจักรกัมพูชาตั้งแต่อดีตจึงปรากฏความเชื่อในศาสนาพราหมณ์มาโดยตลอด ในสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลต่อกษัตริย์ผู้ปกครองอาณาจักร เนื้อหาจารึกแม่บุญตะวันออก ได้สะท้อนอิทธิพลความเชื่อของศาสนาพราหมณ์อย่างชัดเจน ได้แก่ ลัทธิไศวนิกาย

¹³ กมเลศวร ภัฏฐจายระ, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547), หน้า 3.

แนวคิดในเรื่องตรีมูรติ ความเชื่อเรื่องคักติ ปรัชญาของศาสนาพราหมณ์ รวมทั้งความเชื่อในเรื่องของเทพปรกรณ์

2.1.1 ลัทธิไศวนิกาย

เมื่อพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 เสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงนับถือลัทธิไศวนิกายอย่างมั่นคง (กมลเศวต ภัฏฐจารยะ, 2547: 13) แม้กระทั่งเมื่อพระองค์สวรรคตยังทรงได้รับพระนามว่าคิวงโลกอีกด้วย ลัทธิไศวนิกายจึงเป็นความเชื่อหลักในยุคสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ลัทธินี้นับถือพระศิวะ เป็นเทพเจ้าสูงสุด มักเรียกพระศิวะว่า พระอิศวร ในยุคฤคเวทยังไม่ปรากฏนามพระศิวะ แต่ปรากฏนามเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ 2 องค์คือ วิษณุ และรุทระ ที่เด่นด้านความดุร้ายคือ เทพรุทระ ภายหลังยุคฤคเวทเชื่อกันว่าเทพรุทระนั้นได้พัฒนามาเป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่คือพระศิวะนี้เอง ตามหลักตรีมูรติพระศิวะเป็นเทพเจ้าผู้ทำลาย¹⁴ เนื้อหาจารึกแม่บุญตะวันออก โศลกที่ 1-7 อันเป็นบทเริ่มต้นของข้อความจารึกแม่บุญตะวันออก เนื้อหาแสดงความนอบน้อมต่อพระศิวะ พระแม่เคารี พระวิษณุ พระพรหมา และพระแม่คงคา เพื่อความสำเร็จประโยชน์แก่พระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ในบรรดา 7 โศลกแห่งนักษการกถา ได้กล่าวยกย่องพระศิวะไว้เป็นพิเศษถึง 3 โศลก คือโศลกที่ 1, 2 และ 4 ตัวอย่างในโศลกที่ 1 เป็นบทเปิดเรื่อง กวียกย่องพระศิวะไว้เป็นลำดับแรก

<p>त्रैगुण्याद्यशिविन्दुभास्करकरप्रद्योतनोद्गीथजे- रग्रयैः पद्मजकञ्जदक्रिनयनैरध्यासितैः शक्तिभिः। संरोधस्थितिसम्भवात्मरतये भिन्नस्त्रियैकोऽपि यः तस्मै नित्यचित्ते शिवाय विभवे राज्ञोऽथसिद्धै नमः ॥ १ ॥</p>	<p>ไตรคุณุยาตมยคิซึนุภาสกรกรปรทุโยตโนทุคิตไ- รครโยะ ปทุมชกณชทุฤคตริณยโนรธยาสิโตะ ศกุติริกะ । สิโรธสฤติสมภวาตมรดये ภินนสตุริโธโก ปิ ยะ ตสไม นิตยจิตเต ศิวาย วิภเว ราชูโธ รุถสิทุโยธ นมะ ॥ 1</p>
---	--

คำแปล : เพื่อความสำเร็จแห่งพระราชประสงค์ของพระราชชา ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้แต่พระศิวะผู้เป็นจิตนิรันดร์ แทรกซิมอยู่ทุกหนทุกแห่ง(ในจักรวาล) ผู้แม่จะมีหนึ่งเดียว เพื่อความยินดีของตน ในการทำลาย การคุ้มครองและการเกิดขึ้นของโลก จึงถูกแบ่งด้วยอำนาจพิเศษออกเป็น 3 คือ เป็นผู้เกิดจากดอกบัว (พระพรหมา) เป็นผู้มีตาเหมือนดอกบัว (พระวิษณุ) เป็นผู้มี 3 เนตร (พระศิวะ) ผู้ประกอบไปด้วยคุณ 3 อย่าง ผู้เกิดจากโอมซึ่งทำให้แสงของไฟ พระจันทร์ และพระ

¹⁴ Macdonell, Arthur Anthony, *A History of Sanskrit Literature*, (New York : D. Appleton and Company, 1900), pp. 74.

อาทิตยส์่องแสง ผู้เลิศที่สุด ผู้อยู่เหนือทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อความสุขของตน ในการทำลาย การ คุ่มครอง และการเกิดขึ้นของโลก

เนื้อหาในโคลกที่ 1 ได้กล่าววบูชาพระศิวะผู้เป็นเทพเจ้าสูงสุดว่าพระศิวะมีพระองค์เดียวแต่ ได้แบ่งแยกเป็น 3 เป็นผู้มีอำนาจสูงสุด ลักษณะ 3 ที่กล่าวถึงในจารีกนี้มี้ดังนี้ คือ ลักษณะที่ 1 คือ ไฟ(คิชี) พระจันทร์ (อินุ) และพระอาทิตย์ (ภาสุกร) ลักษณะที่ 2 คือ พระพรหม (ปทุมช) พระวิษณุ (กญจทฤ) และพระศิวะ (ตริณย) ลักษณะที่ 3 คือ คุณะ 3 ประการ (ตริคุณ) คือ 1.สัตตวะ (Sattva) 2. รชัส (Rajas) 3. ตมัส (Tamas) และการทำงานของคุณะทั้ง 3 ก่อให้เกิด ประโยชน์อีกด้วยซึ่งเป็นปรัชญาของศาสนาพราหมณ์ลัทธิไควณิกาย

นอกจากนี้ในโคลกที่ 2 กล่าวถึงพระศิวะว่า “เพื่อความสำเร้จ ขอให้ความนอบน้อมของ พวกท่านจงมีแก่พระศิวะผู้เป็นเจ้า” และโคลกที่ 4 กล่าวถึงพระศิวะว่า “พระผู้เป็นเจ้า ผู้มี พระจันทร์ครึ่งเสี้ยวเป็นปิ่นปักผมวยผม ผู้เป็นการณะของการณะ” พระศิวะในโคลกที่ 4 อยู่ในรูปผู้ มีปิ่นมณีปักผมวยผม รูปพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว ซึ่งมีหลายเสี้ยว ดังนี้

<p>रूपं यस्यनवेन्दुमण्डितशिखन् त्रय्यां प्रतितं परं विजं ब्रह्महरिश्वरोदयकरं भिन्नं कलाभिस् त्रिधा । साक्षादक्षरमामनन्ति मुनयो योगाधिगम्यन् नमः संसिद्धये प्रणवात्मने भगवते तस्मै शिवायास्तु वः ॥ २ ॥</p>	<p>รูป ยสย นเวन्दุมณฺฑิตชิขนุ ตฺรยยาํ ปฺรตีตํ ปฺร วิจํ บฺรหฺมหรฺชวโรดยกรํ ภินฺนํ กลาภิสฺ ตฺริธา । สากฺษาทกฺษรมามนฺติ มฺนโย โยคาธิกมยฺนุ นม สํสิทฺธโย ปฺรณวาทฺมเน ภคฺวเต ตสฺไม ชิวายาสฺตุ วः ॥ 2</p>
---	---

คำแปล : เพื่อความสำเร้จ ขอให้ความนอบน้อมของพวกท่านจงมีแก่พระศิวะผู้เป็นเจ้า ผู้ มีแก่นแท้คือโอม ผู้มีรูปอันสูงสุดที่จะรู้ได้ด้วยพระเวททั้งสาม ที่มียอดของมวยผมประดับด้วย พระจันทร์ข้างขึ้น ผู้เป็นเมล็ดเชื้อที่สร้างการเกิดขึ้นของ พระพรหมา พระหริ (พระวิษณุ) และ พระอิศวร (พระศิวะ) ผู้แตกต่างเป็น 3 ประการเพราะกลา (คิลปะศาสตร์, เสี้ยวทั้งหลาย, ความ ซำนาญ, ส่วนประกอบของมวลรวมในโลกทั้งมวล) ซึ่งสามารถที่จะรู้ได้ด้วยโยคะ ซึ่งมุนีทั้งหลาย เรียกว่าอักษรที่เห็นได้ด้วยตา (หมายถึงเห็นได้ด้วยตนเอง)

<p>येनेतानि जगन्ति यच्चहुतमुग्भास्वन्नमःस्वन्नमः- क्षित्यम्मःक्षणदाकरैः स्वतनुभिव्यातन्वतैवाद्यभिः । उच्चैः कारणशक्तिरप्रतिहता व्याख्यायते न क्षरं जीयात् कारणकारणं स भगवानद्धेन्दुचूडामणिः ॥ ४ ॥</p>	<p>เยไนตานิ จคฺนติ ยจฺหวุทมุภาสฺวन्नมःสฺวन्नมः- กฺษิตยมฺภะกฺษณทากโรสฺ สฺวตนุภิวฺ วฺยาตนฺวไตวฺยาภฺยํ । อุจฺจไจะ การณศกฺติรปฺรตีหตา วฺยาขฺยายเต นกฺษรํ ชียาต การณการณํ ส ภคฺวานุ อฺรธฺนุจฺจุฑามณฺเ ॥ 4</p>
---	--

คำแปล : พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ผู้มีพระจันทร์ครึ่งเสี้ยวเป็นปิ่นปักผม พระเป็นการณะของการณะ ผู้เป็นคักคิคือการณะอันสูงสุดที่ได้รับการอธิบายโดยไม่ต้องใช้คำพูด พระองค์ทรงแทรกซึมโลกทั้งสามนี้ด้วยรูปทั้งแปด คือ เจ้าภาพในพิธิบุชายัญญ, ผู้กินของบูชา (ไฟ), พระอาทิตย์, ลม, ท้องฟ้า (อากาศ), ดิน, น้ำ, ผู้สร้างกลางคืน (พระจันทร์) ของจงชนะ

รูปของพระคิระที่กวีกกล่าวถึงในโคลกที่ 2 ทั้งที่มองเห็นได้อยู่เป็นนิจันรันดร์ จะรู้ได้ด้วยพระเวททั้งสามซึ่งเรียกว่า ตูรย-วิทฺยา เชื่อว่าพระเวททั้งหลายเป็น “อเปารุชยะ” คือ สิ่งที่มีใช้ข้อเขียนหรือการแต่งขึ้นมาของมนุษย์ แต่เป็นสิ่งที่เทพเจ้าเปิดเผยให้รู้¹⁵ ซึ่งหลักปรัชญานี้ตรงกับเนื้อหาโคลกที่ 1 และ โคลกที่ 4 โดยกล่าวว่าพระคิระเป็นจิต (consciousness) นิรันดร์และซึมซาบอยู่ทั่วทุกหนแห่ง จึงเป็นผู้ไม่มีอะไรขัดขวางได้ เป็นผู้ถูกปาวประกาศโดยไม่ต้องใช้อักษร และแก่นสารของพระองค์ก็ได้เข้าไปสิงสถิตอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง (วยาปกาตฺมนุ) ด้วยแสงประจำจักรวาลของพระองค์ ทำให้พระคิระ ทรงเป็นทั้งพระผู้เป็นเจ้าของเป็นวิญญานอันละเอียดอ่อนของจักรวาล และเป็นพระผู้ยิ่งใหญ่อันประเสริฐรูปกลมโลกทั้งหลาย ข้อความจารึกกล่าวด้วยว่าพระคิระประกอบด้วยรูปร่าง 8 รูป (อษฏ-มูรติ) ได้แก่ เจ้าภาพในพิธิบุชายัญญ ไฟ พระอาทิตย์ ลม ท้องฟ้า ดิน น้ำ และพระจันทร์ รูปทั้ง 8 เป็นรูปที่มีตัวตนของพระคิระ รูปทั้งแปดนี้บางครั้งเรียกว่า อาตมัน อันเป็นแนวคิดของปรัชญาลัทธิไควนิกายที่ว่าพระคิระเป็นผู้มีตัวตน (ในโลก) และไม่มีตัวตน (เหนือโลก) ในองค์เดียวกัน และทรงเป็นสาเหตุของเหตุ “ผู้เป็นการณะของการณะ” เนื่องด้วยพระคิระทรงเป็นเหตุเพียงอย่างเดียวของจักรวาล (ชคเทกเหตุ) เป็นที่เริ่มต้น (อาทิ) และที่จบ (อนุต) ของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย ในขณะที่เดียวกันพระองค์เองก็ไม่มีทั้งจุดเริ่มต้นและทั้งจุดสิ้นสุด (อนาทินิธน)¹⁶

ส่วนการสร้างอาคารทรงปราสาทได้รับอิทธิพลจากคติความเชื่อของชาวอินเดียที่ว่าเทพเจ้าทั้งหลายสถิตอยู่ ณ เขาพระสุเมรุ อันเป็นแกนกลางของจักรวาลซึ่งอยู่บนสวรรค์ การสร้างปราสาทจึงเปรียบเสมือนการจำลองเขาพระสุเมรุมาขังโลกมนุษย์ เพื่อเป็นที่สถิตของเทพเจ้าสำหรับปราสาทแม่บุญตะวันออกนี้สร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไควนิกาย ซึ่งมีพระอิศวร

¹⁵ จำลอง สารพัดนึก, **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546), หน้า 7.

¹⁶ กมลเศวต ภัฏฐจารยะ, **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม**, แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทราดิศ ดิศกุล, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547), หน้า 27.

หรือพระคิระเป็นเทพเจ้าสูงสุด การเกิดศาสนสถานมีฐานเป็นชั้นที่สร้างแบบภูเขาหรือบนภูเขาจึงเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องเทพเจ้าประทับบนภูเขา และกษัตริย์เขมรมีความเชื่อว่า พระองค์เองอวดตาร (แบ่งภาคมาเกิด) จากเทพเจ้า (ในศาสนาพราหมณ์) ลงมาเพื่อเป็นกษัตริย์ปกครองราชอาณาจักรและไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ เมื่อสิ้นไปแล้วจะกลับไปรวมกับเทพเจ้าเช่นเดิม ดังนั้นจึงเป็นธรรมเนียมให้กษัตริย์ทั้งหลายได้ปฏิบัติเมื่อขึ้นครองราชย์ต้องสร้างปราสาท¹⁷

เนื้อหาจารึกแม่บุญตะวันออก ยังกล่าวถึงพระนามของพระคิระอีกเป็นจำนวนมาก ดังนี้ ตรินย, คิว, อรุณทุจาทามนิ, อีศวร, รุท, ปินากิ, มเหศวร, ศรีกณฐ, เทวเทว, ปินากินุ, อีศ, ศูลิน, ภาโวภาว, ศรวว, ศมภู และ คิริศ พระนามของพระคิระดังกล่าวปรากฏในโคลงที่ 1, 2, 11, 28, 59, 103, 105, 121, 124, 130, 135, 202, 205, 207 และโคลงที่ 218

2.1.2 แนวคิดในเรื่องตรีมูรติ

ลัทธิไศวนิกายมีอิทธิพลต่อพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 อย่างมาก ดังจะเห็นได้จากข้อความแต่ละโคลงของจารึกแม่บุญตะวันออก กวีจะแสดงแนวคิดไศวนิกายเป็นแกนหลักจากนั้นจึงกล่าวถึงเทพองค์อื่นตามมา ดังนั้นจึงพบว่าเมื่อกล่าวถึงพระคิระอย่างยิ่งใหญ่แล้ว ยังกล่าวถึงพระวิษณุ และพระพรหมด้วย ในโคลงที่ 2 เมื่อกล่าวถึงอักษรโอม จากนั้นได้ต่อกด้วยชื่อ พระพรหม พระหริ (พระวิษณุ) และพระอีศวร (พระคิระ) ส่วนในโคลงที่ 5 และโคลงที่ 6 กวีกล่าวถึงพระวิษณุ และพระพรหม ดังนี้

<p>पारायणं नमस्त यो विभुतां वितन्वन् लोकत्रयं त्रिपदललङ्घितमात्रमेव । दृष्ट्वा तुरीयपशमाप्तुमिवाधुनापि निद्राच्छलेन विदधाति समाधिमुखौ ॥५॥</p>	<p>นารายณนุ นมต โย วิภูตา วิตนฺว โลกตฺรยณฺ ตฺริปทลลङฺกิตมาตฺรมเอว । ทุฏษฏฺวาทฺ ตฺรียปทมาปฺตุมิวาธฺนาปิ นิทฺราจฺจลเณน วิทธาติ สมหิมุ อพฺุเธา ॥ 5</p>
--	--

คำแปล : พวกท่านทั้งหลายจงน้อมไหว้พระนารายณ์ ขณะกระจ่ายความรุ่งเรืองไปยังสามโลก หลังจากได้เห็นโลกทั้งสามว่าสามารถข้ามได้เพียงด้วยการก้าวเท้า 3 ก้าวเท่านั้น จึงได้บำเพ็ญสมาธิอยู่ในมหาสมุทร เพื่อที่จะบรรลุถึงภาวะที่ 4 รวากับว่าแกลังบรรทมหลับ จนกระทั่งบัดนี้

¹⁷ ยอร์ช เซเดส์, เมืองพระนคร นครวัด นครธม, แปลจาก Angkor An Introduction. แปลโดยปราณี วงศ์เทศ, พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพฯ : มติชน), 2536), หน้า 91-106.

<p>अमभोजभुज्यति यो वदनैश्चतुभि ओङ्कारवारिदरनं सममुज्जार । क्षेत्राहितन् त्रिभुवनोदयपूर्णाथ- मुत्सूनतामिव नयन्निजविजमाद्यम् ॥ ६ ॥</p>	<p>อม โภฆฏรุ ชุชยติ โย วทโนศ จตุรภริ โองการวาริทรวิ สมม อุชชการ । เกษตราहितนุ ตริภวโนทยปุรณารถม อุตุสุนตามิว นยนุ นิชวีชม อาทุยม ॥ 6</p>
--	--

คำแปล : ขอพระองค์ผู้เกิดจากดอกบัว (พระพรหม) ผู้เปล่งเสียงฟ้าร้องคือโอมออกมาพร้อม ๆ กันด้วยพระโอษฐ์ทั้งสิ้น รวากับว่าต้องการที่จะทำให้เมล็ดเชื้อของพระองค์ที่มีอยู่แต่ดั้งเดิมที่ถูกห่อไว้แล้วในนาหิ้งอกขึ้นมาใหม่ เพื่อความสมบูรณ์ของการสร้างโลกทั้งสามจงชนะ

ในทางศาสนาพราหมณ์ เทพทั้งสามองค์ ได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ เรียกรวมกันว่า ตริอมูรติ ซึ่งเทพทั้งสามองค์ตามแนวคิดในเรื่องตรีอมูรติกำหนดบทบาทหน้าที่ไว้ชัดเจน พระพรหม เป็นผู้สร้าง (Creator), พระวิษณุ หรือ พระนารายณ์ เป็นผู้รักษา (Preserver), พระศิวะ เป็นผู้ทำลาย (Destroyer) เนื้อหาที่ยกมา 2 โคลกชี้ให้เห็นบทบาทและหน้าที่ของพระนารายณ์และพระพรหมตามคติความเชื่อเรื่องตรีอมูรติได้เป็นอย่างดี ในโคลกที่ 4 กวีกล่าวว่พระนารายณ์ทรงทำสมาธิในทะเลด้วยทรงแสรังหลับ หมายความว่า พระนารายณ์ทรงประทับเหนือบัลลังก์พญาอนันตนาคราช ซึ่งในการหลับของพระนารายณ์นั้นถือว่าเป็นช่วงเวลาของการสร้างโลกโดยพระพรหม ดังนั้น เมื่อพระนารายณ์ตื่นบรรทมช่วงเวลาของการสร้างโลกก็จะเสร็จสิ้นลง กวีได้โยงให้เห็นความคิดนี้ในโคลกที่ 6 โดยกล่าวถึงมูลเหตุของการสร้างโลกว่ พระพรหมเป็นผู้ที่เกิดขึ้นมาจากดอกบัวของพระวิษณุ และได้สร้างโลกทั้งสาม คือ โลกสวรรค์ โลกมนุษย์ และโลกบาดาลภายหลังที่โลกแตกสลาย

ในโคลกที่ 208 กล่าวถึงแนวคิดในเรื่องตรีอมูรติ กวีกล่าวว่พระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 แม้จะทรงนับถือไศวนิกายแต่ก็ยังทรงให้ความสำคัญกับเทพในศาสนาพราหมณ์นิกายอื่นด้วย ซึ่งสอดคล้องกับการกล่าวแสดงความนอบน้อมเคารพต่อเทพผู้มีความสำคัญในศาสนาพราหมณ์ดังที่กล่าวไว้ในโคลกต้นว่ ครั้นพระองค์สำเร็จราชกิจตามประสงค์ นอกจากจะสร้างคิวงิสังค์แล้วยังทรงสร้างเสาศาลักของพระวิษณุ และของพระพรหมด้วย

เนื้อหาจารึกแม่บุญตะวันออก นอกจากกล่าวถึงกล่าวถึงพระนามของพระศิวะจำนวนมากแล้วยังมีพระนามของพระวิษณุและพระพรหมจำนวนมากเช่นกัน ดังนี้ พระนามของพระวิษณุ มี กณชทุก, หริ, นารายณ, อเปนทุร, ชิชณ, มธุริปุ, เคาริ, และจตุรภูช พระนามของ

พระวิษณุดังกล่าวปรากฏในโคลงที่ 1, 2, 5, 11, 59, 71, 121, 176, 183, 208 และโคลงที่ 208 พระนามของพระพรหมามี ปทุมข, วรหุหม, อมโภชภู, วิธิ, วิชิตา, ปรัชชาติ, วิชิตา, เวธา, ธาธา, อมวุชชมนุ, และกชภู พระนามของพระพรหมาดังกล่าวปรากฏในโคลงที่ 1, 2, 6, 26, 66, 83, 104, 106, 168, 194, 208 และโคลงที่ 218

2.1.3 ความเชื่อเรื่องศักดิ์

เรื่องศักดิ์ มีความเชื่อว่าพระเทวีซึ่งเป็นชายาของมหาเทพมีพลังคอยสนับสนุนกำลังของพระมหาเทพ ศักดิ์ในไตรวินิกายยึดถือ พระนางอุมาเทวี พระนางเคารี พระนางปารวตี พระนางทรรคา หรือพระนางกาลี เป็นพลังศักดิ์ของพระศิวะ ไชยณพนิกาย ยึดถือพระนางลักษมี เป็นพลังศักดิ์ของพระวิษณุ หรือ พระนารายณ์ ส่วนพระพรหมามีพลังศักดิ์เป็นพระนางสร้อยวดี (ศุภมาศ เซยศักดิ์, 2552:16) จารึกแม่บุญตะวันออก โคลงที่ 3 กล่าวขอพรจากเทพธิดาเคารี หรือพระนางปารวตี หรืออีกชื่อหนึ่งก็คือพระนางอุมาเทวี ดังที่ว่า

<p>ऐकअ...प्राक् कलहंसविभ्रमगतिः कान्तोन्मदा या सती भित्वाङ्गं गगनोद्गतात्मरतये या तानवनत्वं पुनः । पद्मं मानससंमृतं निजरुचिप्रोज्ज्मितं विभ्रती सा शक्तिः शिवस्याङ्गतोदयरकरी गौरी परा पातु वः ॥३॥</p>	<p>เอก...ปราภุ กลหंसวิภรมคตติะ กานุโตนมหา ยา สตี ภิตตวาจคฺ คคโณทตตตมรตเย ยา ตานวตฺวํ ปุณะ । ปทุมํ มานสสสมฤตํ นิชรุจิปฺรชชฎุมภิตํ ภิภรตี สา ศากฺติะ ศิวสฺยาจคฺโตทยกรी เคารี ปรา ปาตุ วะ ॥ 3</p>
---	--

คำแปล : ขอพระแม่เคารีผู้สูงสุด ผู้เป็นศักดิ์ของพระศิวะ ผู้สร้างการเกิดขึ้นของร่างกายของพระศิวะพระองค์นั้น ซึ่งในตอนแรกมีเพียงหนึ่ง ผู้มีการเดินดงงามเหมือนราชหงส์ ผู้เป็นนางสตีที่ซื่อสัตย์ต่อสามี ผู้หลงในสามี จึงได้ทำลายร่างกายเพื่อความสุขของตนในการขึ้นไปสู่สวรรค์ ผู้ซึ่งทรงไว้ซึ่งความมีตัวตนอีกครั้งหนึ่ง คือดอกบัวที่ถูกรองรับไว้ด้วยใจที่บานด้วยแสงของตัวเอง

พระแม่เคารี หรือพระนางอุมาเทวีซึ่งเป็นศักดิ์ของพระศิวะได้รับการเคารพอย่างกว้างขวางในอาณาจักรกัมพูชาตั้งแต่สมัยก่อนพระนคร เนื่องจากศักดิ์ คือ พระนางอุมาเทวีไม่อาจแยกออกมาจากพระศิวะได้¹⁸ พระนางอุมาเทวีจึงทรงรวมกับพระมหาเทพอย่างแนบชิด เมื่อกรีกกล่าวบูชาพระศิวะจึงมักปรากฏพระนามของพระชายา คือ พระนางอุมาเทวีด้วยเสมอ

¹⁸ กมเลศวร ภัฏฐจารยะ, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547), หน้า 28.

ข้อสังเกตประการหนึ่งคือ จารึกสำคัญหลักต่าง ๆ ในอาณาจักรกัมพูชาสมัยโบราณมักอ้างสายสกุลทางฝ่ายมารดาเพื่อแสดงความชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์กัมพูชา เหตุผลในการกล่าวอ้างดังกล่าวนี้นี้อาจได้รับอิทธิพลจากความเชื่อเรื่องศักดิ์ซึ่งแพร่หลายในอาณาจักรกัมพูชามาเป็นระยะเวลาอันตั้งแต่สมัยก่อนพระนครก็เป็นได้

เนื้อหาจารึกแม่บุญตะวันออก ปรากฏรายชื่อพระเทวีซึ่งเป็นศักดิ์ของพระมหาเทพ มีพระนางอุมาเทวี, พระนางปารวตี ในชื่อว่า เคาริ, สุตติ, นเคนุทฺรตฺนยา, ทฺรคฺคา, ภวานิ, ครวฺวาณิ พระนามดังกล่าวปรากฏในโคลงที่ 3, 7, 69, 103, 202, 205 และโคลงที่ 218 พระแม่คงคาซึ่งเป็นชายาองค์หนึ่งของพระคิวง ในชื่อว่า มนุทากินี, คงคา พระนามดังกล่าวปรากฏในโคลงที่ 7 และโคลง 103 พระนางลักษมี (พระศรี) ในชื่อว่า ลกฺษฺมี, ศรี นำสังเกตว่า พระลักษมี ซึ่งเป็นศักดิ์ของพระวิษณุ ปรากฏชื่อจำนวนมากที่สุด ได้แก่โคลงที่ 11, 13, 20, 33, 39, 40, 41, 71, 87, 88, 107, 114, 119, 120, 136, 145, 155, 158, 162, 170 และโคลงที่ 183 นอกจากนี้ยังมีพระนางสร้อยศรี ในรูปของแม่น้ำอันเป็นพัฒนาการของพระนางสร้อยศรีเทวีซึ่งเป็นศักดิ์ของพระพรหมเพราะแต่เดิมพระเทวีองค์นี้เป็นเทวีในรูปของสายน้ำ ภายหลังพัฒนาเป็นพระชายาของพระพรหม จารึกแม่บุญตะวันออก มีชื่อพระนางสร้อยศรี ในโคลงที่ 10 ว่า สรฺวตี

2.1.4 ความเชื่อในเรื่องพระศรีหรือพระลักษมี

พระศรี หรือ พระลักษมี เป็นชายาของพระนารายณ์ ได้รับการยกย่องในเทพปกรณัมว่า พระลักษมีเป็นเทวีแห่งโชค ประทับอยู่เคียงข้างพระนารายณ์ ด้วยเหตุที่พระศรีเป็นเทวีแห่งโชค กวี จึงมักกล่าวถึงพระศรีในจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์หลายหลักว่าพระศรีประทับอยู่กับพระมหากษัตริย์ที่มีโชค ทำให้พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นได้รับชัยชนะ มีโชคอยู่ตลอดเวลา ดังที่กล่าวไปแล้วในหัวข้อแนวคิดเรื่องศักดิ์ในจารึกแม่บุญตะวันออกว่าเนื้อหาในจารึก ปรากฏชื่อพระศรีจำนวนมาก สะท้อนความเชื่อแนวคิดเรื่อง พระศรียอมสถิตอยู่กับพระมหากษัตริย์ที่มีโชค ดังในโคลงที่ 40 กวีกล่าวถึงพระศรีที่อยู่กับพระเจ้า ราเชนทรวรมัน ที่ 2 ดังนี้

तीव्रास्तनीराजनराजितश्री- द्दीप्तो महामण्डलदिक्षया यः । विद्याङ्गमन्त्रैश्च कृतात्मगुप्ति- रसाधयत् सिद्धिमुदादारभुतिम् ॥३॥	ตีวฺราสฺตฺรณิราชนราจิตฺศฺรี ทฺทิปฺโต มหามณฺฑลทิกฺษยา ยะ । วิทฺยาแงคฺมนฺไตรศฺจ กฺฤตฺตาตฺมกฺุปฺติ สฺสาธายตฺ สิทธิมฺ อฺุทฺารภฺุติมฺ ॥ 40
---	--

คำแปล : พระองค์ผู้มิมีพระศรีที่รุ่งเรืองแล้วด้วยพิธีสมโภชอาวุธให้กล้าแกร่ง ทรงส่องแสงแล้วด้วยพิธีการเตรียมรบทั่วมหาสมุทร และได้ทำการคุ้มครองพระองค์เองด้วยมนตร์ในพระเวทและเวททางคะ ได้ทรงทำความสำเร็จให้ถึงจุดรุ่งเรืองสูงสุดแล้ว

พระศรีในตัวอย่างโคลกนี้ ก็คือพระลักษมีนั่นเอง เนื้อหาส่วนอื่นก็ยังคงกล่าวถึงพระศรีที่อยู่ในพระมหากษัตริย์องค์อื่นด้วย แต่เมื่อกษัตริย์แคว้นอื่นยกทัพมาทำศึกกับพระเจ้าราชนทรธรรมัน ที่ 2 พระศรีที่อยู่ในกษัตริย์ฝ่ายข้าศึกก็หลบหนีหายไป ดังข้อความโคลกที่ 41 กล่าวไว้ว่า “เมื่อพระองค์ทรงกระทำกองทัพที่ชุกชงอย่างไม่สะทกสะท้าน จะเสด็จไปเพื่อทิวศิษย์ พระศรีของพระราชผู้ข้าศึกได้เคลื่อนหนีไปก่อน” เหตุที่พระศรีได้เคลื่อนหนีไปก่อน ก็เพราะพระศรียอมล่วงรู้ว่ากษัตริย์ที่ยกทัพมาทำศึกกับพระเจ้าราชนทรธรรมัน ที่ 2 จะต้องพ่ายแพ้ ไม่อาจทานกำลังของพระเจ้าราชนทรธรรมัน ที่ 2 ได้ พระศรีซึ่งเป็นเทวีแห่งโชคและชัยชนะจึงหลบหนีมาอยู่ข้างพระเจ้าราชนทรธรรมัน ที่ 2 ซึ่งมีโชคเหนือกว่ากษัตริย์องค์อื่น

2.1.5 ปรัชญาของลัทธิพราหมณ์

เนื้อหาจารึกแม่บุญตะวันออกส่วนต้นเรื่อง ที่กล่าวว่าพระผู้เป็นเจ้ามีหนึ่งเดียวนั้น เป็นแนวคิดในปรัชญาเวทานตะ ซึ่งตั้งกรจารย์ บุคคลสำคัญของลัทธิปรัชญาเวทานตะ ถ่ายทอดในสำนักแล้วลูกศิษย์ได้นำไปเผยแพร่ ปรัชญานี้เชื่อว่าความจริงมีเพียงหนึ่งเดียว ดังเนื้อหาจารึกแม่บุญตะวันออกโคลกแรก กวียกย่องพระศิวะว่าเป็นผู้มีร่างเพียงหนึ่งเดียว โคลกที่ 1 และ 2 เกี่ยวข้องกับปรัชญาปรณพ ผู้ที่จะรู้ได้ก็คือเหล่ามุนี กวีกล่าวถึงวิธีเข้าถึงพระศิวะได้อย่างแท้จริงก็ด้วยการปฏิบัติโยคะ (โยทาศิคมย) ซึ่งเป็นวิธีปฏิบัติในลัทธิโยคะ¹⁹ ลัทธินี้มีความเก่าแก่มีมาก่อนพุทธกาล เชื่อกันว่าแต่เดิมลัทธิโยคะและสาขชยะเป็นลัทธิเดียวกัน ซึ่งการปฏิบัติโยคะที่สะท้อนในจารึกแม่บุญตะวันออก คือ พระศิวะทรงเป็นแสงสว่างภายใน (อานตรณ ชโยติชะ) ซึ่งพวกมุนีหรือพวกโยคีมองเพ่งเวลาบำเพ็ญสมาธิ พระองค์ปรากฏในรูปนี้แต่พวกโยคี แสงสว่างภายในนั้นคือองค์พระศิวะ (ศิวางุค) บรรดาโยคีมิได้มองเห็นแสงสว่างนี้ภายในของตัวเองเท่านั้น แต่ภายในใจของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายด้วย หลังจากนั้นพวกโยคีจึงมองเห็นพระผู้เป็นเจ้าผู้เป็นใหญ่อยู่เหนือความหมายทั้งสิ้น แสงสว่างภายในจึงหมายถึงอาตมันของจักรวาล (สรวาตมณ) การมองเห็นหลักธรรมแห่งตัวตน (ในโลก) เช่นนี้ นำไปสู่หลักธรรมสูงสุด(เหนือโลก) คือ พรพรมนุ หรือปรมาตมณ ซึ่งโยคะเป็นการปฏิบัติของ “พรหมวิทยา” หรือ “เวทานตะ” เพื่อให้ตัวเองเป็นอันหนึ่ง

¹⁹ พัน ดอกบัว, ปวงปรัชญาอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ : ศยาม, 2555), หน้า 239–240.

อันเดียวกับ “พระอิศวร” หรือ “พรหม” นั่นเอง ส่วนเนื้อหาโคลกที่ 25 กวีกล่าวถึงปรัชญาลัทธิสังขยด้วย กวีกล่าวถึงปรัชญาลัทธิสังขยซ้ำอีกครั้งในโคลกที่ 82 “พระองค์ขณะทรงแสดงให้เห็น มหัต และกรรมะ อันหลากหลาย ตลอดเวลา จึงถูกรู้ว่าเป็นประภคุดิอันดั้งเดิม” นอกจากนี้ในโคลกที่ 72 กวีกล่าวถึงหลักปรัชญาเกี่ยวกับปุรุษารณะธรรม คือ จุดมุ่งหมายของชีวิต ที่ว่า “ความเหมาะสมแก่ความเพียรอันให้สำเร็จประโยชน์ที่ปรารถนา ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ พระองค์ทรงมีความขยันหมั่นเพียรเพื่อเพิ่มความเพิ่มพูนขึ้นของคุณทั้งสาม..” ซึ่งหลักปุรุษารณะธรรมจัดไว้ 4 ระดับ ดังนี้ 1.อรุณะ ความสุขที่เกิดจากการมีทรัพย์สินและสิ่งมีค่าในโลก 2. กามะ ความสุขเยี่ยงโลกก็วิสัยอันเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ซื้อสิ่งต่างๆ มาบำรุงบำเรอตนด้วยกามคุณทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ 3. ธรรมะ ได้แก่ ความสุขที่เกิดจากการมีคุณธรรมประจำใจ ในโคลกนี้มิได้กล่าวความสุขลำดับที่ 4 คือ โมกษะ ความหลุดพ้น ในโคลกที่ 72 กวียังกล่าวถึงปรัชญานายาเยด้วย คือ พระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ได้รับเอาทศทั้งสี่ ซึ่งมีส่วนขยายที่รู้จักแล้ว เหมือนกับความรู้ทั้งหลาย ปรัชญานายาเยได้กล่าวถึงทศทั้งสี่ซึ่งเป็นประตูแห่งความรู้หรือบ่อเกิดแห่งความรู้ ได้แก่ 1.ประจักษ์ประมาณ (perception) ความรู้โดยประจักษ์ ได้แก่ความรู้ที่ได้มาโดยผ่านประสาทสัมผัส 2.อนุमानประมาณ (inference) ความรู้เกิดจากการหาเหตุผล 3.อุปมานประมาณ (comparision) ความรู้เกิดจากการเปรียบเทียบหรือเทียบเคียง 4.ศัพท์ประมาณ (verbal testimony) ความรู้โดยการบอกเล่าของผู้อื่น

2.2 ศาสนาพุทธ

ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นในช่วงหลังศาสนาพราหมณ์ ศาสดาของศาสนาพุทธ คือ พระสัมมา สัมพุทธเจ้า ต่อมาเมื่อพระบรมศาสดาปรินิพพานแล้ว คณะสงฆ์ได้แตกแยกออกเป็น 2 นิกาย เป็นฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหาสังฆิกะ ในจารึกแม่บุญตะวันตก เนื้อหาโคลกที่ 172 กวีกล่าวถึงศาสนาพุทธไว้ว่า “ไม่มีอะไรที่จะเปรียบเทียบกับคุณธรรมที่กว้างใหญ่ไพศาลของพระองค์ พระองค์ทรงเข้าใจหลักคำสอนทางพุทธศาสนา (แต่) ไม่ทรงผันแปรเป็นอื่น แม้ภายใต้เจ้าลัทธิอื่น” นั่นคือ พระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ทรงมีความรอบรู้ในคำสอนของศาสนาพุทธด้วย เพราะทรงเข้าใจในคำสอนของพระพุทธเจ้า แต่พระองค์ก็ไม่ได้ทรงเปลี่ยนความคิดมานับถือพระพุทธศาสนา ยังคงนับถือไตรวินายกอย่างมั่นคง จารึกแปรรูป K.806 ซึ่งสร้างหลังปราสาทแม่บุญตะวันตก 9 ปี โคลกที่ 275 ยังได้กล่าวพาดพิงถึงลัทธิโยคาคาร²⁰ ซึ่งเป็นนิกายหนึ่งของพุทธ

---

²⁰ Sharan, Mahesh Kumar, *Select Cambodian Inscriptions (The Mebon And Pre Rup Inscriptions of Rajendravarmn II)*, (New Delhi : S.N. Publications, 1981), pp. 137,187.

ศาสนาฝ่ายมหายาน ดี.อี.จี ฮอลล์ (D.E.G. Hall) กล่าวว่า แม่พระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 จะทรงนับถือลัทธิไควนิกาย แต่จารึกต่างๆ ของพระองค์ก็ทรงแสดงถึงความศรัทธาในศาสนาต่างๆ และแสดงถึงความมีขันติอย่างยิ่งยวด พุทธศาสนารุ่งเรืองมากในรัชกาลของพระองค์²¹

ความเชื่อในพระพุทธศาสนาสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ยังมีปรากฏในจารึกปราสาทบึงเวียน K.872 ระบุปีมหาศักราช 868 ตรงกับ ค.ศ.946, จารึกโกกสำโรง K.239 ระบุปีมหาศักราช 866 ตรงกับ ค.ศ.944, จารึกแปรรูป K.806 ซึ่งสร้างหลังปราสาทแม่บุญตะวันออก 9 ปีตรงกับ ค.ศ.961²² และจารึกบัตซุม K.266, K.267, K.268 ซึ่งระบุมหาศักราชอยู่หลายปีแต่ที่ใหม่ที่สุดคือมหาศักราช 882 ตรงกับ ค.ศ.960²³ การที่พุทธศาสนารุ่งเรืองมาก และพระองค์เองมีนับถือไควนิกาย แต่ก็ทรงศึกษาคำสอนทางพุทธศาสนา และทรงเป็นศาสนูปถัมภกในการเผยแผ่ทุกลัทธิศาสนาอาจเป็นการรักษาฐานอำนาจเพื่อมิให้คลอนแคลน หรือทรงดำเนินรอยตามพระเจ้ายโศวรมัน อดีตกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ผู้สร้างเมืองพระนครซึ่งได้ทรงปฏิบัติมาก็เป็นได้

3. ประเพณีวัฒนธรรม

นอกจากจารึกแม่บุญตะวันออกจะสะท้อนประวัติศาสตร์ในด้านการเมือง การปกครอง รวมทั้งศาสนา และความเชื่อในขณะพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 ทรงปกครองอาณาจักรแล้ว ประเพณีวัฒนธรรมก็เป็นสาระสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่พบในจารึกแม่บุญตะวันออกด้วย

อย่างไรก็ดี ประเพณีวัฒนธรรมที่สะท้อนให้เห็นในจารึกแม่บุญตะวันออก พบว่าเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นส่วนใหญ่ไม่ค่อยปรากฏประเพณีวัฒนธรรมสำหรับชนพื้นเมืองมากนัก ดังโคลกที่ 201-218 มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องพระองค์ทรงถวายเครื่องใช้สอยและสิ่งต่าง ๆ แต่ศรีมัตลิตเชศวรสังคบบนภูเขาลิทธิพิวปุระ และได้ทรงสร้างคิวิลิ่งค์และรูปประติมาของศรวาณีสององค์ที่งดงาม เป็นการทำบุญอุทิศให้แก่บรรพบุรุษ ในเดือนแห่งการสถาปนาพระศิวะพระนามว่าศรีภัทเรศวรพระองค์ทรงทำพิธีเบิกพระเนตรเทวรูปทั้งหลายทั้งในที่

---

²¹ ดี.อี.จี. ฮอลล์, **ประวัติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-ภาคพิสดาร**, แปลจาก A history of South-East Asia, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2549), หน้า 113.

²² Cœdès George, **Inscriptions du Cambodge**, vol.V. (Hanoi: Imprimerie d' Extrême-Orient, 1966).

²³ Cœdès, George, Les Inscriptions de Bat Cum (Cambodge). *Journal asiatique*, 10 Vol.12, 1908, 213-251.

อื่นด้วยพร้อมด้วยของบูชาอีกหลายอย่าง ทั้งได้ทรงบำเพ็ญบุญแก่พระเจ้าแผ่นดินในอดีตทั้งหลาย มีพระเจ้าศรีอินทรวรมันเป็นต้น ได้ทรงประดิษฐานรูปพระเศวริ, พระแม่เศวริ และคัมภีร์ลึงค์ทางทิศใต้ของโยธธรรตฎากะ (บารายตะวันออก) ได้ทรงประดิษฐานเสาหลักของพระวิษณุผู้มีสี่กรและพระพรหมด้วย เช่นเดียวกับลึงค์แปดรูป ทั้งได้มอบถวายทรัพย์สมบัติเป็นอันมากแก่ทวยเทพ และทรงทำการบูชาซึ่งระบุไว้ในคัมภีร์ศรุตและคัมภีร์สมฤติของไศวนิกายแต่เหล่าเทพทั้งหลายในที่นี้ตลอดทั้งเดือน พร้อมทั้งให้ชักชวนผู้คนให้รักษาและบำเพ็ญบุญกันอย่างสม่ำเสมอ และมีการกล่าวถึงหลักการปกครองคร่าว ๆ ไว้แก่ชนชั้นผู้ปกครองให้รู้จักหน้าที่และมีคุณธรรม ทั้งควรประพฤติตนเป็นแบบอย่างให้เป็นที่พึงพิงของผู้อื่นได้

ในโคลกที่ 81 สะท้อนให้เห็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ซึ่งเป็นสิ่งที่ปฏิบัติในราชสำนักพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 โดยกวีบันทึกรายละเอียดว่าพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 มีความรอบรู้ในคัมภีร์พระเวท ซึ่งคัมภีร์พระเวทเป็นแบบแผนของการประกอบพิธีกรรมและสวดมนต์ทำพิธี การประกอบพิธีกรรมเป็นการป้องกันความพินาศ ทำให้เกิดความเป็นสิริมงคล ดังที่ว่า “พระองค์เป็นผู้สง่างาม ด้วยพระเวททั้งสี่มีสามเวทเป็นต้น ซึ่งมีพิธีกรรมหลากหลาย อันเป็นต้นเค้าแห่งมนตราอันเข้มขลัง และทรงให้พระราชกรณีกิจสำเร็จแล้วด้วยพระเวททั้งหลายอันเป็นเครื่องป้องกันความพินาศเสียหาย ซึ่งเป็นวิธีการอันยอดเยี่ยม”

โคลกสุดท้ายได้กล่าวถึงการประดิษฐานลึงค์ที่ชื่อว่าศรีราเชนเทศวระ พร้อมด้วยรูปเศวริของพระเศวริ (พระวิษณุ), พระแม่เศวริ, พระเศวริ และพระพรหม ซึ่งได้ทำในวันอันเป็นมงคลขึ้น 11 ค่ำ เดือนมาฆะ (เดือน 3) ในปีคະที่ 874 (ค.ศ.952)

จารึกแม่บุญตะวันออกยังกล่าวถึงกระจกเงาไว้ในโคลกที่ 35, 79 และโคลกที่ 97 คือการอ้างว่าพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 มีความงามที่สุด แม้กระจกเงาก็ไม่อาจนำมาเปรียบเทียบกับพระองค์ได้ และการสะท้อนภาพความงดงามในกระจกเงาออกมาทั้งหมดได้ รายละเอียดตรงนี้ทำให้พบข้อเท็จจริงประการหนึ่งว่าวัฒนธรรมในราชสำนักสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน ที่ 2 มีการใช้กระจกเงาในราชสำนักแล้ว และอาจสันนิษฐานได้ว่ากระจกเงาเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกสำหรับการแต่งตัว หรือใช้ส่องหน้าสำหรับคนชั้นสูง นอกจากนี้ในราชสำนักจะมีการใช้กระจกเงา ในหมู่ขุนนางระดับสูง รวมทั้งผู้หญิงชั้นสูงก็น่าจะมีกระจกเงาใช้ด้วย

บทสรุป

จากผลการศึกษาที่น่าเสนอ ช่วยทำให้เห็นมองเห็นบริบททางประวัติศาสตร์ในรัชสมัยพระเจ้าราชนทรวรมัน ที่ 2 ได้ชัดเจนขึ้น สาระสำคัญในด้านการเมืองการปกครองที่สะท้อนจากเนื้อหาจารึกแม่บุญตะวันออก กวีบันทึกประวัติและสายสกุลของพระเจ้าราชนทรวรมัน ที่ 2 ว่ามีสิทธิชอบธรรมที่พระองค์จะเป็นกษัตริย์ และเมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ การแผ่ขยายอาณาจักรและการปกครองผู้คนให้อยู่ในอำนาจก็เป็นหน้าที่ที่พระองค์ทรงวางแผนปกครองแผ่นดินจนมีความรุ่งเรืองเป็นปึกแผ่น เนื้อหาหลายบทในจารึกบันทึกการสู้รบโดยที่พระองค์มีชัยชนะเหนือข้าศึก และพระองค์ก็ทรงเป็นต้นแบบที่ดั่งงามให้ชาวโลกยอมรับอำนาจ กวียังกล่าวถึงพระเจ้าราชนทรวรมัน ที่ 2 ทรงรู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวม ซึ่งเป็นลักษณะผู้นำที่น่ายกย่อง เนื้อหาจารึกแม่บุญตะวันออก ยังบันทึกรายละเอียดในเรื่องศาสนา และความเชื่ออยู่มากพอสมควร ผลการศึกษาแสดงข้อมูลอย่างชัดเจนว่า ไศวนิกายเป็นความเชื่อหลักในยุคสมัยนี้ นอกจากนี้ยังมีแนวคิดเรื่องตรีมูรติ คือ พระเป็นเจ้าทั้งสามองค์ของศาสนาพราหมณ์ ความเชื่อเรื่องศักดิ์ ที่ระบุนามของพระเทวีซึ่งเป็นพระชายาของมหาเทพ ความเชื่อในเรื่องพระศรีหรือพระลักษมีว่าสถิตอยู่กับพระมหากษัตริย์ที่มีโชค มีอำนาจและความรุ่งเรือง รวมทั้งปรัชญากระแสต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการนับถือพระคิวดด้วย เนื้อหาจารึกแม่บุญตะวันออกยังกล่าวถึงศาสนาพุทธรวมอยู่กับศาสนาพราหมณ์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าสมัยพระเจ้าราชนทรวรมัน ที่ 2 นอกจากไศวนิกายจะเป็นความเชื่อหลัก ศาสนาอื่นเช่นศาสนาพุทธก็มีผู้คนนับถืออยู่ด้วยเช่นกันในสมัยนั้น ส่วนสาระสำคัญในด้านประเพณีวัฒนธรรมให้ข้อมูลเกี่ยวกับราชประเพณีสำหรับพระมหากษัตริย์ โดยมากเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ไศวนิกายเป็นหลัก และที่น่าสนใจกวีบันทึกว่าราชสำนักของพระเจ้าราชนทรวรมัน ที่ 2 มีกระจกเงาใช้ด้วย ผลการศึกษารูปได้ว่า สาระสำคัญในจารึกแม่บุญตะวันออกทำให้เห็นร่องรอยทางประวัติศาสตร์รัชสมัยของพระเจ้าราชนทรวรมันที่ 2 พระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดองค์หนึ่งของอาณาจักรกัมพูชาได้ชัดเจนขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กมลเศวต ภัฏฐจารยยะ. **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม**. แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547.
- กรมศิลปากร. **จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 อักษรขอมพุทธศตวรรษที่ 15-16**. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529.
- _____. **ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา**. กรุงเทพฯ : บริษัทประชาชน, 2536. จัดพิมพ์ เนื่องในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนิน ทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย 4 สิงหาคม 2536.
- จำลอง สารพัดนึก. **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546.
- ชะเอม แก้วคล้าย. **จารึกปราสาทแปรรูป**. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2543.
- ดี.อี.จี. ฮอลล์. **ประวัติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-ภาคพิสดาร**. แปลจาก A history of South-East Asia. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. บรรณาธิการ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้า, 2549.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. **พัฒนาการของแบบเรียนภาษาไทย**. กรุงเทพฯ: ลายคำ, 2552.
- ธิดา สาระยา. **อาณาจักรเจนละ ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ**. กรุงเทพฯ : พิษณุเศวตพริ้นติ้ง เซ็นเตอร์, 2546.
- พิน ดอกบัว. **ปวงปรัชญาอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ศยาม, 2555.
- มาดแลน จิโต. **ประวัติเมืองพระนครของขอม**. แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : มติชน, 2552.
- ยอร์ช เซเดส์. **เมืองพระนคร นครวัด นครธม**. แปลจาก Angkor An Introduction. แปลโดย ปราณี วงศ์เทศ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มติชน, 2536.
- ศุภมาศ เขยศักดิ์. “เทวีมหาตมยะ : การบูชาสรรเสริญเทวีในวรรณคดีสันสกฤต”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาโท**. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.
- หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. 2000**. กรุงเทพฯ : สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2535.

อุไรศรี วรตะริน. **ประชุมอรรณพทเขมร : รวบรวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ
ดร.อุไรศรี วรตะริน.** กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2545.

Coedès, George. **Inscriptions du Cambodge.** vol.V. Hanoi: Imprimerie d' Extrême-
Orient, 1966.

_____. **Inscriptions du Cambodge.** vol.VIII. Hanoi : Imprimerie d' Extrême-Orient,
1966.

_____.Les Inscriptions deBat Cum (Cambodge). *Journal asiatique*, 10 (12),1908,213-
251.

Dutt, Nalinaksha. **Buddhist Sects in India.** Delhi : Motilal Banarsidass, 1978.

Finot, L. **Inscriptions d'Angkor.** XXV. Hanoi: Imprimerie d' Extrême-Orient, 1925.

Higham, Charles F.W.**Encyclopedia of ancient Asian civilizations.** New York : Facts On
File, 2004.

Macdonell, Arthur Anthony. **A History of Sanskrit Literature.** New York : D. Appleton and
Company, 1900.

Majumdar, R.C. **Inscription Of Kambuja.** Calcutta : The Asiatic Society, 1953.

Sharan, Mahesh Kumar. **Select Cambodian Inscriptions (The Mebon And Pre Rup
Inscriptions of Rajendravarman II).** New Delhi : S.N. Publications, 1981.

_____. **Studies in Sanskrit inscriptions of ancient Cambodia.** New Delhi : Abhinav
Publications, 1974.